

*Izabela Ejsmunt-Wieczorek**

MOTYWACJA CZASOWNIKÓW W GWARACH

VERBS MOTIVATION IN DIALECTS

Abstract

The article presents problems related to setting a direction of verbs' motivation based on the dialect material originating from the southern Mazovia area.

Keywords: dialect, word formation, verb, motivation

Słowa kluczowe: gwara, słowotwórstwo, czasownik, motywacja

Przy definiowaniu pojęcia motywacji zauważa się brak jednoznaczności i spójności poglądów na temat istoty tego zjawiska. Według definicji ogólnej zamieszczonej w *Encyklopedii języka polskiego* „jest to taki stosunek między dwoma (kilku) jednostkami języka, że forma i/lub funkcja jednej z nich (członu motywowanego, derywatu) jest zdeterminowana przez drugą (człon motywujący)” [EJP, s. 232]. Zdaniem Hanny Jadackiej istotny w motywacji jest przede wszystkim element systemowy, czyli funkcja, jaką pełni formant i jego łączliwość z konkretnymi typami podstaw [1987, s. 582]. Renata Grzegorzczkowska i Jadwiga Puzynina uważają, że wyrazem motywowanym¹ jest wyraz bardziej złożony semantycznie, zaś prostszy znaczeniowo stanowi jego bazę. Zatem na pierwszym miejscu stawiają czynnik znaczeniowy, zaś drugorzędne ich zdaniem wydają się elementy formalne [GWJP, s. 385–386]. Same autorki podkreślają jednak, że gdy między złożonością formalną a semantyczną wyrazu zachodzi rozbieżność, wtedy trudno ustalić kierunek motywacji. Jeśli zatem leksem wchodzi w relacje z kilkoma wyrazami podstawowymi, mówimy o motywacji równorzędnej (wszystkie wyrazy

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej, Katedra Dialektologii Polskiej i Logopedii; e-mail: izaejsmunt@wp.pl

¹ Wyrazy motywowane powstają w wyniku procesu derywacji, który opisuje ich budowę i grupuje formalnie według wspólnych cech semantycznych [Janowska, 2007].

motywujące wydają się równie dobre, np. *kreślarnia* ‘pracownia kreślarska’ i ‘pomieszczenie, w którym pracują kreślarze’); ponadto wyróżniamy też motywację bezpośrednią (przez wyraz najbliższy formalnie, np. *klasówka* ← *klasowy*) lub pośrednią (gdy wyraz nie wprost związany z derywatem lepiej oddaje jego znaczenie, np. *filmowiec* ← *film*; ‘pracownik zajmujący się filmem’ trafniej oddaje sens derywatu niż ‘pracownik filmowy’) [GWJP, s. 386–387]. Między wyrazami może zachodzić też motywacja wzajemna (nieukierunkowana), kiedy każdy ze związanych tym stosunkiem wyrazów jest zarazem motywowanym i motywującym. Motywację wzajemną postuluje się wtedy, gdy zawodzą podstawowe kryteria pochodności synchronicznej, tzn. gdy z punktu widzenia formy i treści oba człony relacji słowotwórczej odznaczają się zbliżonym stopniem komplikacji, np. *komunizm* ‘ideologia wyznawana przez komunistów’, *komunista* ‘zwolennik komunizmu’ [Nagórko, 1998, s. 185]. Specyficznym rodzajem motywacji jest motywacja asocjacyjna, czyli taka, gdy „domniemana podstawa słowotwórcza jest wykładnikiem jakiejś drugorzędnej, niedefinicyjnej cechy denotatu danej nazwy”, np. *cytrynek* ‘gatunek motyla’, *wieżowiec* ‘dom wysoki jak wieża’ [Nagórko, 2003, s. 187–188].

Zagadnienie motywacji i jej mechanizmów było w ostatnim czasie często podejmowaną kwestią w opisie struktur gwarowych podzielnych słowotwórczo. Na temat wielomotywacyjności w słowotwórstwie gwarowym w zakresie konkretnych kategorii rzeczownikowych wypowiedziały się m.in. Irena Szczepankowska [1998], Irena Jaros [2002] oraz Renata Marciniak [2009]. Autorki pisały o dylematach w ustalaniu kierunku motywacji w obrębie nominalnych derywatów gwarowych.

Nie zaobserwowano natomiast większego zainteresowania zagadnieniem motywacji w zakresie werbalnych formacji gwarowych. Fakt ten stał się inspiracją zaprezentowania problemów związanych z ustaleniem motywacji derywatów czasownikowych występujących w gwarach², czyli takich, które realnie w nich funkcjonują, bez rozstrzygania, czy pochodzą z polszczyzny ogólnej, z odmian środowiskowych lub z innych gwar. Materiał gwarowy pochodzi z terenów południowego Mazowsza i został zgromadzony na podstawie kierowanej tematycznie rozmowy³ oraz w oparciu o *Kwestionariusz do badań słowotwórstwa w gwarach pogranicza wielkopolsko-małopolsko-mazowiecko-śląskiego* [Gala,

² Opisujący materiał pochodzi z obszaru gwar południowomazowieckich, reprezentowanych przez wsie Łgonice i Turowa Wola. Został zebrany w latach 2004–2007.

³ Taka metoda eksploracji materiału pozwala uzyskać formacje, które, szczególnie w przypadku czasowników, często nie mają odniesienia do realnie istniejących desygnatów. Opisany sposób gromadzenia verbów gwarowych jest niezastąpionym źródłem pozyskiwania kontekstów, które

2007], który zawiera pytania o czasowniki podstawowe oraz o struktury heteromorficzne, mające na celu uzyskanie derywatów należących do tego samego gniazda słowotwórczego. Określenie to odnosi się do zbioru leksemów powiązanych ze sobą stosunkiem motywacji bezpośredniej, pośredniej lub wzajemnej. Typowe gniazda słowotwórcze reprezentują najczęściej strukturę trójstopniową, tymczasem czasowniki funkcjonujące w gwarach mogą tworzyć kombinacje nawet czterostopniowe⁴, np.:

orać > wyorać (I) > wyorywać (II) > powyorywać (III) > napowyorywać (IV)
zdychać > wyzdychać (I) > nawydzychać (II) > ponawydzychać (III) > napo-
nawydzychać (IV)

powiedzieć > dopowiedzieć (I) > dopowiadać (II) > nadopowiadać (III) > po-
nadopowiadać (IV).

Między strukturami heteromorficznymi II stopnia i wyższymi zachodzi stosunek motywacji pośredniej. Gniazdo słowotwórcze przedstawia pewną wspólnotę semantyczną, na bazie której łatwiej dostrzec nawet subtelne odcienie znaczeniowe wyrazów.

Natomiast motywacja wzajemna charakterystyczna jest dla czasowników gwarowych z podstawami związanymi, które występują zawsze w połączeniu z jakimś afiksem i powstają w procesie derywacji wymiennej⁵, np.:

1. *doprzęgnąć* ‘dołączyć dodatkowego konia do zaprzęgu’: *dopšëṅṅuo se druḡigo kōña do pary*;

odprzęgnąć ‘odłączyć konia od zaprzęgu’: *kōña se do voza zapšëṅṅuo, a ĩak se vrućeuo, to se otpšëṅṅuo*;

uprzęgnąć ‘założyć konia do zaprzęgu’: *upšyṅṅuy kuña do voza*;

zaprzęgnąć ‘dołączyć konia do zaprzęgu’: *kōña se zapšëṅṅuo, ubrauḡo do ĩazdy*.

2. *napiąć* ‘o zapięciu: połączyć połówki np. bluzki’: *stańiki na χaftki raz dva se napiuḡo*;

podpiąć ‘przymocować pod czym’: *potpiëu se te vatol'ine pot palto, to mu ćepl'ij byuḡo*;

pozwalają utworzyć poprawną parafrazę i tym samym ustalić prawdziwą motywację danego wyrazu.

⁴ Przy opisie formacji wieloprefiksalnych często odchodzi się od zasad motywacji słowotwórczej, aby pokazać zjawisko tzw. narastania, stopniowości struktur, charakterystycznego dla procesu derywacji.

⁵ Derywacja wymienna polega na tym, że wyrazem podstawowym dla pochodnego wyrazu afiksального jest inny wyraz afiksalny. Podstawa słowotwórcza powstaje przez odcięcie od wyrazu podstawowego afiksu, który go uformował i zastąpienie go przez nowy formant. W wyniku tej operacji powstaje derywat różniący się znaczeniowo od wyrazu podstawowego [Śmiech, 1989, s. 183–184].

upiąć ‘połączyć’: *χοῖς do bapci*, *“upnimy sfetek*;

wpiąć ‘przymocować w czym’: *fpiua se tylko kfiatka i bez velona sua*.

3. *nadłożyć* ‘przejechać więcej drogi niż potrzeba’: *droga se zdouzyua, nadlecauo mu kilometru, drogi sobie naduozyu*;

odłożyć ‘odwinąć’: *ta sukinka byua na mne za krutka, to iom oduozyuam, odvinuam zakuatke*;

podłożyć ‘podwinąć pod spód’: *iak se spudnica psetaru na kaince, to se poduozyu, zavineuo*;

przyłożyć ‘dorzucić do czego’: *ogin povol’i dogasuie, albo tseba drevna pshyozyc albo sam vygašne; gospodyni pshyozyu na ogin fkuhni*;

wyłożyć ‘o zbożu: położyć się na ziemi’: *to mjetl’isko se vykuoši, to zboze do žimi zauukuie, pševruči, zboze pšyduši, vyuozy po žimi*;

założyć ‘zająć dużą powierzchnię czegoś’: *len se kuaduo na žimi, tak se rospocerauo, heras caue pole se zauozyu tym lnem*.

4. *odsadzić* ‘o zwierzętach: odciągnąć od matki’: *iak macora tsego silnejsego prošacka troxe potkarmiua, to go ocsažiuam a dostaviuam tsego suapšego*;

podsadzić ‘pomóc wsiąść komuś na konia’: *iak ni muk sam vleš, to go mušauy pocsazić na kōna*;

przysadzić ‘o prosiętach: przystawić do maciory’: *tsego najsuapšego prošacka pšysažiuam do macory, to se vincy po-sau, lepij se pošil’iu*; ‘o kosie: przygiąć w stronę kosiska’: *iağ za baržo “ocsažiu kose ot košiska to se ne nadavaua do košena, to mušauy iom baržii pšysažić, žeby lepij podbieraua*.

Formant staje się tu członem różnicującym, fakultatywnym i w razie potrzeby semantycznej jest zastępowany przez inny prefiks różnicujący [Kreja, 1963, s. 136]. W ocenie Marii Witkowskiej-Gutkowskiej, jeżeli we współczesnym zasobie językowym polszczyzny brak leksemu motywującego dany czasownik, ale istnieją różne formalnie odpowiedniki, to mogą się one wzajemnie motywować [1999, s. 94]. Zdarza się, że verba z podstawą związaną są umieszczane w grupie czasowników zleksykalizowanych, gdyż ich znaczenia nie można tłumaczyć w oparciu o wzajemny stosunek podstawy słotwórczej i formantu [por. Fadecka, 2010, s. 18–19], np. *nawinąć, obwinąć, owinąć, podwinąć, wywinąć, zawinąć, zwinąć*.

W zakres motywacji wzajemnej można też włączyć czasowniki typu *sprężynować* ‘spulchniać ziemię sprężynówką’ (*sprężynówka* ‘maszyna, która sprężynuje, czyli spulchnia ziemię’), *talerzować* ‘niszczyć chwasty talerzówką’ (*talerzówka* ‘maszyna, która talerzuje, tnie chwasty’), *służyć* ‘być sługą’ (*sługa* ‘ten, kto służy’), *wróżyc* ‘być wróżką’ (*wróżka* ‘kobieta, która wróży’) itp. Trudno tu

ustalić, czy to rzeczowniki: *sprężynówka, talerzówka, służa, wróżka* motywują czasowniki: *sprężynować, talerzować, służyć, wróżyć*, czy też kierunek motywacji jest odwrotny.

Problem wielomotywacyjności czasowników pojawia się w sufiksalnych derywatach odrzeczownikowych: *furmanić, gospodarować, komunikować, kołędować, kumotrować, żebrzyć*. W parafrazach uzyskanych od informatorów często krzyżuje się znaczenie leksykalne ze znaczeniem kategoriałnym, np.:

– *furmanić* ‘jeździć furmanką na zarobek’: *furman kōňmy furmańiu, tag zarabïau, vñgel furmankom voziũ; ‘być furmanem’: u naž ve fši to sfęgo času stary kolasa byu furmaněm i vozěm vyňgel rozvoziũ, furmańiu;*

– *gospodarować* ‘prowadzić gospodarstwo rolne’: *v “obejšcu, na polu to gospodaž vñcěi gospodaruje, a v domu to gospodyni tak muši vygospodarovać, žeby ničego ne zabrakũo; ‘być gospodarzem’: povñežau, že un gospodažěm ne beže, zabrau se, pojeχau do mïasta, i ne gospodarovau z oicěm;*

– *komunikować* ‘podawać komunię świętą (komunikant)’: *kšonc komuńikuje iak rozdaje lužom komuńe fkošćele; ‘być komunikantem, przyjmować komunię świętą’: komuńikanty ustavnïajom se do kšínža po komuńe, komuńikujom, pšyjmujom komuńe na mšy;*

– *kołędować* ‘chodzić po kołędzie’: *kšonc kolěnduje, χoži po kolěńže; ‘być kołędnikiem’: te kolendńiki se pšebirauy za turońuf, χožiũy ot χauupy do χauupy i spïvauy, kolěndovauy;*

– *kumotrować* ‘iść w kumotry, podawać dziecko do chrztu’: *kumotruje se u kogoš, žecko se do kštu podaje, iže se f kumotry do žećoka; ‘być kumotrem’: iã jestěm u niego kumotrěm, razěm ze šfađerkom my kumotroval i mu;*

– *żebrzyć* ‘chodzić na żebry’: *ōna tylko udaje takigo opuščěńca, χoži, žebžy, žeby tylko co za darmo užebyžć; ‘być żebrakiem’: čuovñeg zostaje žebrakim, iak ni ma na χlep, žebžy z musu, z guodu.*

Trudny do rozstrzygnięcia w wymienionych derywatach werbalnych staje się stopień motywacji: która z wymienionych podstaw jest bezpośrednia, a która pośrednia. Gdyby przyjąć kryterium autorek GWJP, należałoby uznać za motywację bezpośrednią tę, która jest formalnie prostsza, czyli za podstawowe uznać leksemy: *furman, gospodarz, komunia, kołęda, kumoter, żebry*. Jednak w literaturze omawiającej problem motywacji w gwarach wskazuje się też na czynnik stabilizacji formantu w systemie, przyjmując jako wyznacznik system eksplorowanych gwar oraz kryterium frekwencyjności [Jaros, 2002; Marciniak, 2009, s. 91]. Idąc tym tropem, za wyrazy motywujące można też uznać leksemy: *furmanka, gospodarstwo, komunikant, kołędnik, kumotry, żebrak*.

Kłopotliwe w ustaleniu kierunku motywacji stają się też niektóre gwarowe formy prefiksarno-sufiksarne i prefiksarno-sufiksarno-postfiksarne, np.:

– *podelżyć* ‘uczynić lżejszym’: *lżejszy; droŋk pot tēn kamiń pocsaz̄iyy, iā-go podelżyyy, to voda go uńesua;*

– *zelżyć* ‘stać się lżejszym, słabszym’: *lżejszy; zelżauo, mru: suabńe; iāk se v leće robotom zajou to zelżau, a v žime znowu pšybyyy;*

– *ulżyć* ‘podnieść do góry’: *lżyć; tšeba ulży¹ day do gury;*

– *zelżyć się* ‘unieść się do góry’: *lżyć; ňeraz v iednym mjejscu zelżyyy se te motyčki f tym redle do gury.*

Na pierwszy rzut oka wydaje się, że ich proveniencja jest identyczna, tymczasem czasowniki: *podelżyć* i *zelżyć* mają wyraźną motywację przymiotnikową, natomiast derywaty *ulżyć*, *zelżyć się* to formacje dewerbalne, pochodne od funkcjonującego w gwarach południowomazowieckich czasownika *lżyć* używanego w znaczeniu ‘podnosić coś’. Ponadto występuje także gwarowy czasownik *lżeć* (pochodny od przymiotnika), który oznacza ‘stawać się lżejszym, słabszym’ np. *ŵiater lżeje*.

Trudno także jednoznacznie wskazać kierunek motywacji w przypadku takich czasowników jak:

– *owilżyć* ‘uczynić wilgłym’ lub ‘nasaczyć wilgocią’: *pšet prasovańim tom šmate povilżyuo se troxe vodom, to ōna iāk naŝonkua ŵilgoćom, to tak parovaua pod želaskim;*

– *zaszczelnić* ‘uczynić szczelnym’ lub ‘zatkać szczeliny’: *tym kitēm se žury v oknay zašparovauo, zaščelñiuo, ōn pozasyχau i cepuo v domu byuo.*

Wydaje się, że mamy tu do czynienia z motywacją równorzędną, zarówno przymiotnikową, jak i rzeczownikową, ponieważ niełatwo określić, odnosząc się do wymienionych wyżej kryteriów, która z nich jest trafniejsza.

Niejednoznaczna wydaje się być również motywacja tzw. czasowników dźwiękonaśladowczych typu:

– *cherlać* ‘chrypieć’: *tam žes ta flegma mu zalega i ňe o-dyχα normalńe, tylko tak χerla;*

– *głamać* ‘jeść głośno i długo’: *ōn ta glamje, že aš χyiñć iezžēna odlatuje;*

– *stękać* ‘głośno narzekać’: *iile ōna se nasapie, stale tylko χoži, styŋka, puχα, fšysko iom bol'i.*

Z jednej strony w wielu opracowaniach wskazuje się na ich wyraźne źródło onomatopieczne, wywodzące te czasowniki od naśladowanych pierwotnie dźwięków występujących w czasie choroby, bólu, jedzenia⁶ [por. Mączyński, 1982, s. 255–259; Dembecka, 1977]. Z drugiej zaś strony występują też w gwarach formacje rzeczownikowe: *cherlak*, *glama*, *stękała*, motywowane czasownikami. Czy zatem derywaty *cherlać*, *glamać*, *stękać* wywodzić od dźwiękonaśladowczego ‘cherl’, ‘glam’, ‘stę’, które powstały w procesie motywacji bezpośredniej, czy raczej używać parafraz ‘być cherlakiem’, ‘być glama’, ‘być stękałą’ i traktować jako motywację wzajemną?

Ciekawą grupę, z punktu widzenia opisu procesów motywacyjnych, stanowią denominalne czasowniki z przyrostkiem *-nąć*, wskazujące na sprawczy, kauzatywny charakter formacji, często o charakterze dźwiękonaśladowczym⁷, np.:

– *grzmotnąć* ‘mocno kogo uderzyć’: grzmot; *tęgo oĩa sękirom pšes ęep řćau gřmotnoĩńć f tyř nervax*;

– *pisknąć* ‘wydać pisk’: pisk; *moĩa Psotka tęgo řřuřa vřvřřyřua, řn řom uřrys, to ař řiskřa*;

– *plusknąć* ‘spowodować plusk’: plusk; *plusknoř kamiń ve vode*;

– *skoknąć* ‘wykonać skok’: skok; *skoknoř mu ře*;

– *strzelnąć* ‘oddać strzał’: strzał; *řag z vřřćřřim řćelnoř to řęń zaiřńc řino řřk*;

– *tryknąć* ‘o koźle, baranie – uderzyć rogami’: tryk; *řak řęń ućřkřa, to baran go tryknoř dla zabavy rogamy*.

Czasowniki te traktuje się zwykle jako wyrazy pochodne od podstaw imiennych. Jednak są to derywaty, które również mogą się wzajemnie motywować, a zatem można przyjąć, że od powyższych czasowników, w procesie derywacji paradygmatycznej⁸, powstały leksemy: *grzmot*, *pisk*, *plusk*, *skok*, *strzał*, *tryk*.

Niewiele jest czasownikowych formacji gwarowych, które powstały w rezultacie motywacji asocjacyjnej. Jeśli już funkcjonują w danej gwarze, to zwykle są nacechowane emocjonalnie, np.:

⁶ M. Mączyński wyrazy: *ciamkać* ‘głośno jeść’, *charkać* ‘odpluwać ślinę’, *mamkać* ‘jeść’, *mlaskać* ‘głośno jeść’ itp. traktuje jako derywaty pochodne od podstaw dźwiękonaśladowczych: *ciar*, *char*, *mam*, *mlas* [1986]. Podobnie czyni W. Dembecka z czasownikami: *cherchać*, *chorchlać*, *churlać* ‘kaszleć’ oraz *memlać* ‘gadać byle co’ [1977, s. 31–34].

⁷ Dominację znaczeniowej funkcji onomatopiecznej przyrostka *-nąć* podkreślił I. Němec [1957, s. 263].

⁸ Funkcję formantu słowotwórczego w derywacji paradygmatycznej spełnia paradygmat fleksyjny leksemu np. *plakać* – *placz*, *zachwycić* – *zachwył* [por. Waszakowa, 1993; EJP, s. 64]. Zdarza się, że tego rodzaju przykłady interpretuje się jako wynik szeroko pojmowanej derywacji wstecznej, która polega na dekompozycji tematu wyrazu motywującego, bez dodania afiksu w wyrazie motywowanym [por. Kreja, 1974; EJP, s. 65].

- *gębować* ‘rozpowiadać, pyskować’: *gęba; źęcko ma-ce gęmbuie, pyskuie;*
- *ubabiec* ‘peior. stać się jak baba’: *baba; kobita zapynżōna pracom, ňe dba o sebie, to šypćii^uubabieje, postażeje se, pomaršćy; tak se postaža^ua, ^uubabja^ua, choźi stale do przyd’ium, napuace se;*
- *ujajić* ‘załatwić, upodlić, zrobić kogo w jajo’: *jajo; volom żyvnož zagrańicy sprovažac, a polskiχ rolnikuf to iuš caukim uiajiiuy;*
- *wagować się* ‘wahać się’: *waga; iag zuoźiiⁱ iźe v nocy to sam se troxe vaguie, bo mogom psy zaščekaćⁱ i kto go spaćšy.*

Charakterystyczne dla gwar południowomazowieckich są formy werbalne pozbawione motywacji. Zjawisko to dotyczy czasowników wielokrotnych, wskazujących na czynność powtarzającą się. Tego rodzaju derywaty powstają od podstaw dokonanych, jednak w przypadku niektórych formacji nie można wskazać bezpośredniego wyrazu podstawowego (jednokrotnego), np.:

- *dowierzać* ‘ufać komu’: *ia tam do kōńca ňe dovięža^uam f to co ōna opo-vja^uada;*
- *nadsluchiwać* ‘próbować usłyszeć’: *ba^uam se vyiś, to tylko tak nacsu-živ^uam pšy oknie;*
- *nasiadywać* ‘siedzieć na czym przez jakiś czas’: *kura iajka do gñazda zñe-s^ua, potěm na ňiy zašind^ua, roskfaka^ua se, našadyva^ua ze tšy tygodneⁱ i ulěng^ua kurcacki;*
- *naszukiwać* ‘rozglądać się za czym’: *pščouy vylatujom z^uulaⁱ i našukujom se mjejsca, žeby źe ośqś^é;*
- *nawoływać się* ‘wołać wzajemnie jeden drugiego’: *gyśi iakⁱidōm f skode, žeby se najad^uy, to se navouuiōm, iak χuopaki do sadu na gruški.*

Według Mariana Kucały brak dokonanych podstaw słowotwórczych dla niektórych czasowników nie stanowi przeszkody, aby uznać je za iterativa [1966, s. 13].

Zgromadzony w gwarach południowomazowieckich zasób słownictwa pozwolił na wydobycie charakterystycznych wyrazów motywujących, których nie notują inne gwary⁹ oraz język ogólny, np.:

- *opyplić* ‘marnie okrasić, przyprawić’: *pyplić; tylko tymy oχuapamy opy-plōmⁱ i to fcale smaku ňi ma;*
- *przesiudrać* ‘spędzić jakiś czas, przebierając nogami’: *siudrać; źęcko pšesudra, nuškamy popšebira, ćešy se;*

⁹ Derywat uznano za charakterystyczny dla gwar południowego Mazowsza, jeśli nie stwierdzono go w *Indeksie alfabetycznym wyrazów z kartoteki* „Słownika gwar polskich”, red. J. Reichan [ISGP, 1999], jak również w *Słowniku gwar polskich* J. Karłowicza [1900–1911].

- *uguźdnąć* ‘szturchnąć’: guźdnąć; *mocno go uguźdnou, posturχnou, dau mu guźdańca pod bok, že źle muvi*;
- *usajdać* ‘ubrudzić co o ziemię’: sajdać; *jak χoźi ftakił duuğii saiže, sukince, to se muśi do gury potkasać, žeby se nie usajdaua, ubruźiua o źimie*;
- *wygieldować* ‘zrobić krzywo bruzdę na polu’: gieldować; *robiuy bruzdy na polu čyl'i bruzdovauy, neras tom bruzde tag vyğeudovauy kšyvo*;
- *zaparzęczyć się* ‘o bzie: mocno zarosnąć’: parzęczyć się; *na počōntku općinauam tēn bes, bo by se za baržo zapažnyčyū*.

Podsumowując, wyraz motywacyjny dla danego derywatu określa się na podstawie parafrazy słowotwórczej. Według autorów GWJP „za podstawę uznać trzeba wyrazy występujące w parafrazie najwłaściwiej i najprościej sformułowanej” [1998, s. 387]. W tym miejscu należy jednak zauważyć, że opisując materiał gwarowy, posługujemy się parafrazami uzyskanymi od użytkowników gwary. Jak podkreśla I. Jaros „opierając się na wypowiedziach [...] mieszkańców wsi, ludzi prostych, na ich świadomości językowej, trudno określić, która z zasłyszanych parafraz jest najwłaściwsza i najprostsza” [2002, s. 217]. Może zatem, przy ustalaniu motywacji dla derywatów gwarowych, zastosować podejście A. Nagórko, która uważa, że to mówiący danym językiem, w oparciu o własną ocenę, ustalają pochodność danego wyrazu [1981, s. 222]. Zdaniem autorki:

stosowanie aparatu logiki w analizie słowotwórczej – choćby w postaci teorii relacji – zależy od celów opisu. Jeśli ma być nim spójność, niesprzeczność i prostota modelu, językoznawca posłuży się rachunkiem logicznym. Jeśli natomiast jego celem jest opis adekwatny względem pewnej rzeczywistości mentalnej, tzn. rozumienia i posługiwania się słownictwem przez ludzi, wówczas ujęcia formalizujące muszą ustąpić bardziej drobiazgowym analizom leksykalnym, ukazującym także odstępstwa od założonych z góry rozwiązań” [Nagórko, 2003, s. 180].

Takie podejście w ustalaniu kierunku motywacji, bez obstawania przy jednej, konkretnej, ale w oparciu o różne parafrazy słowotwórcze, pozwala uchwycić zakres wariantów motywacyjnych danego wyrazu, a tym samym pokazać aktualne, zachodzące „w świadomości użytkowników gwar procesy reinterpretacyjne” [Jaros, 2002, s. 222].

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

- EJP – URBAŃCZYK Stanisław, KUĆAŁA Marian, red., 1999, Encyklopedia języka polskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Wrocław – Warszawa – Kraków.

- GWJP – GRZEGORCZYKOWA Renata, LASKOWSKI Roman, WRÓBEL Henryk, red., 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

BIBLIOGRAFIA

- DEMBECKA Władysława, 1977, *Słowotwórstwo czasowników w gwarach południowej Wielkopolski*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- FADECKA Anna, 2010, *Słowotwórstwo czasownika w gwarze*, Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź.
- GALA Sławomir, 2007, *Kwestionariusz do badań słowotwórstwa w gwarach pogranicza wielkopolsko-małopolsko-mazowiecko-śląskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- GRZEGORCZYKOWA Renata, LASKOWSKI Roman, WRÓBEL Henryk, red., 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- JADACKA Hanna, 1987, *Zagadnienie motywacji słowotwórczej w opisie gniazdowym*, „Poradnik Językowy”, s. 576–584.
- JANOWSKA Aleksandra, 2007, *O swoistości derywacji na tle innych sposobów nominacji*, w: Achtelek Aleksandra, Tambor Jolanta, red., *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, Wydawnictwo Gnome, Katowice.
- JANOWSKA Aleksandra, 2007, *Polisemia staropolskich czasowników. Źródła, swoistość, konsekwencje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- JANOWSKA Aleksandra, PASTUCHOWA Magdalena, 2005, *Słowotwórstwo czasowników staropolskich. Stan i tendencje rozwojowe*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- JAROS Irena, 2002, *W sprawie wielomotywacyjności ludowych nazw środków czynności w gwarach łęczycko-sieradzkich*, w: Gala Sławomir, red., *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniewi*, Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, Łódź, s. 215–223.
- KARŁOWICZ Jan, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, Kraków.
- KREJA Bogusław, 1963, *Pojęcie derywacji wymiennej*, „Z polskich studiów slawistycznych”, *Językoznawstwo*, seria 2, t. 1, Warszawa, s. 133–140.
- KREJA Bogusław, 1970, *O tzw. derywacji wstecznej odrzeczownikowej we współczesnym języku polskim*, „*Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*”, IX, s. 61–94.

- KUCAŁA Marian, 1966, Rozwój iteratiwów dokonanych w języku polskim, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Kraków.
- MARCINIAK Renata, 2009, Zagadnienie wielomotywyjności w słowotwórstwie na przykładzie nazw osobowych wykonawców czynności, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 54, s. 87–95.
- MACZYŃSKI Maciej, 1982, Derywacja czasowników ekspresywnych i onomatopiecznych. Zarys problematyki, „Język Polski”, 62, z. 4–5, s. 255–259.
- NAGÓRKO Alicja, 2003, Zarys gramatyki polskiej, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- NĚMEC Igor, 1957, Polskie czasowniki na *-nąć*, „Poradnik Językowy”, 6, s. 255–263.
- REICHAN Jerzy, red., 1999, Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki *Słownika gwar polskich*, t. 1–2, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, Kraków.
- SZCZEPANKOWSKA Irena, 1998, *Nomina attributiva* w gwarze łomżyńskiej, Trans Humana, Białystok.
- ŚMIECH Witold, 1989, Uwagi o klasyfikacji derywacji w języku polskim, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 35, Łódź, s. 179–187.
- URBAŃCZYK Stanisław, KUCAŁA Marian, red., 1999, Encyklopedia języka polskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- WASZAKOWA Krystyna, 1993, Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- WITKOWSKA-GUTKOWSKA Maria, 1999, Staropolskie prefiksalne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Izabela Ejsmunt-Wieczorek

MOTYWACJA CZASOWNIKÓW W GWARACH

Streszczenie

Artykuł wpisuje się tematycznie w krąg zagadnień związanych z motywacją derywatów w słowotwórstwie gwarowym. Kwestia wielomotywyjności rzeczowników była już kilkakrotnie omawiana w odniesieniu do konkretnych kategorii nominalnych. Celem artykułu jest natomiast ukazanie problemów związanych z ustalaniem kierunku motywacji dla werbalnych formacji gwarowych. Punktem wyjścia jest ukazanie rozbieżności w definiowaniu istoty pojęcia motywacji oraz zaprezentowanie omawianych w literaturze językoznawczej rodzajów motywacji. Dalsza część artykułu omawia dylematy związane z określeniem rodzaju i kierunku motywacji na przykładzie konkretnych czasowników pochodzących z gwar południowomazowieckich.

VERBS MOTIVATION IN DIALECTS

Summary

The article thematically places itself in a circle of issues related to motivation of derivatives in a dialectword-formation. The subject of multiple motivation of nouns has been frequently discussed in relation to specific nominal categories. Whereas, the purpose of this article is to present the issues connected with establishing motivation direction for dialect verbal formations. The starting point is to show discrepancies in defining the essence of motivation itself as well as to present types of motivations in linguistics literature. The subsequent part of the article discusses dilemmas related to specifying the type and direction of motivation based on the example of specific verbs originating from the southern Mazovia dialects.